

SVEST - RELIGIJA - DRUŠTVO: NA PRAGU NOVOG HUMANIZMA?

Vladeta Jerotić
Bogoslovski fakultet, Beograd

Rezime: *Shodno svome osnovnom zanimanju, autor, kao psihijatar i psihoterapeut, raspravlja, najpre, o svesti sa gledišta psihoanalize i Jungove analitičke psihologije. Zalaže se, potom, da svest psihički razvijenog čoveka, koja se proširuje i jača tokom celog života, stalnim procesom upoznavanja sebe, treba da ima neki "pogled na svet", koji kao prirodan i spontan proces, neminovno dovodi čoveka u vezu sa religijom i moralom. "Novi čovek" u "novom humanizmu" sa "novom svešču", čovek je rizika koji će stajati između Bogočoveka i čovekoboga; biće to odlučujuća raskrsnica od koje će zavisiti budućnost čoveka i čovečanstva.*

*Nastupaju vremena kada neopredeljena nauka
više neće biti mogućna, kada će nauka biti
ili hrišćanska ili crnomagijska.
Nikolaj Berdjajev**

Pretpostavljam da je jedna ovakva, kratka i oštro sročena misao Nikolaja Berdjajeva [1], koja deluje kao neko proroštvo, morala ostaviti negativan uticaj na većinu naučnika njegovog vremena; da li je takav utisak kod naučnika ostao nepromenjen i u našem dobu?

Izabrao sam ovu misao Nikolaja Berdjajeva jer mi se učinila pogodnom kako za izvanrednu složenost i dramatičnost duhovno-duševno-fizičkog stanja u kome se danas nalazi čovečanstvo, tako i podesnom za rad našeg skupa, Svest - religija - društvo: na pragu novog humanizma?

Krupne nedoumice počinju već od tvrdnje Nikolaja Berdjajeva da "neopredeljena nauka više neće biti mogućna" u budućnosti. Kako, zar nauka fizike, hemije, astronomije, biologije itd. sme da bude ili postane - opredeljena? I za koga onda, opredeljena? Zar nauka nije eksperimentalna disciplina čiji je glavni cilj utvrđivanje objektivne istine, tj. otkrivanje zakona koji su u nečemu bitnom, iznad vremena i čoveka? Nije, odgovoriće nam većina naučnika danas, a verovatno i mnogo više stvaralaca iz sveta filosofije, religije ili umetnosti. Suočavamo se, tako, sa prvim paradoksom. Nauka treba da bude objektivna, a ona to ne može do kraja da ostane, jer je u rukama subjekta, naučnika.

Ubrzo se srećemo i sa drugim paradoksom ili i zagonetkom. Čovek je, kaže se, svesno biće, jer samo kao takvo opšti sa drugim ljudima u društvu i, što je značajno, kao svesno i samosvesno biće odgovorno je pred sobom i drugima, ne samo za svoje

* Ruski religiozni filosof u 20. veku, Nikolaj Berdjajev, stvarao je pod uticajem Origena, sv. Grigorija od Nise (5. vek), Jakoba Bemea, Dostojevskog, jedno vreme i Marksa. Sklon dubokim paradoksima, otud nalik Paskalu i Kjerkegoru, Nikolaj Berdjajev je ostao do danas usamljeni, slobodni personalist, pomalo zbilja i prorok, rado i često čitan od mladih (naročito u savremenoj Rusiji), pedeset godina posle smrti.

postupke, već važnije, odgovorno je i za svoje misli i svoje afekte, koji takođe utiču na čovekova dela. Ali šta je svest, uopšte? Ne postoji jedinstvena definicija pojma svesti, niti dovoljna usaglašenost naučnika u pogledu njene biti. Psihoanaliza je na početku našeg veka proizvela pravi šok, sličan onom koji je izazvao Kopernik i Darwin, tvrdeći da je čovekova svest jedno malo, mada svetlo i iznad svega važno ostrvo, okruženo morem nesvesnog. Kakav je sadržaj tog tajanstvenog nesvesnog? Mišljenja se i ovde, u psihologiji, nužno razilaze, kao i u nekoj drugoj, mnogo egzaktnijoj naučnoj disciplini.

Približavajući se drugoj odrednici u naslovu našeg skupa, religiji, možemo da kažemo, da dok je jedno krilo savremene psihologije - nećemo nabrajati koji sve psihološki i psihoterapeutski pravci ovde spadaju - ateističko ili agnostičko, odnosno savršeno ravnodušno prema religiji, drugo krilo zamišljenog psihološkog orla, spiritualističkog je smera, znači, pozitivno okrenuto prema religiji, bez obzira što je pojedinačan odnos prema religiji, unutar ovakvih spiritualističkih orijentacija, veoma različit.

Najzad, kakav odnos može ili treba da ima naučnik ili filosof prema društvu, ako mu njegovi naučni ili filozofski stavovi počivaju na postulatima, konkretno o svesti i religiji, koji se i sami menjaju iz veka u vek, i to nekad radikalno menjaju?

Postavlja mi se sada pitanje, da li uopšte može i u kojoj meri može puna i razvijena ljudska svest - neka bude trenutno nevažna da li je religiozna ili nereligiozna - da utiče na svoju užu okolinu, ili na društvo uopšte. Kakvu ulogu u životu ljudi igra tzv. pogled na svet i da li ovaj pogled može da ima neke veze sa našim prethodnim pitanjem?

Polazim od pretpostavke ili čak zahteva, da svest psihički razvijenog čoveka ima ili treba da ima neki "pogled na svet". Teško prevodiva nemačka reč *Weltanschauung*, znači, najpre, pojmovno formulisano zauzimanje stava. Zauzimanje stava čoveka prema svetu (pragmatičnog, idealističkog, estetskog itd.), prirodan je i spontan proces, prisutan u svakom čoveku. Za Junga [2], pogled na svet nije ništa drugo do "proširena ili produbljena svest". Podsećam da razvijenost svesti u dinamičkoj analitičkoj psihologiji znači doživotni proces integracije uz pomoć uvek novih, još nepoznatih delova individualnog, familijarnog, nacionalnog i kolektivnog nesvesnog. Pošto je moguće pretpostaviti, iz ugla psihoanalize i analitičke psihologije K.G. Junga, da čovek ne mora biti u potpunosti svestan svoga "pogleda na svet", naravno da je potrebno da onaj čovek koji je odmakao u svome procesu individuacije, svesno izgrađuje svoj pogled na svet, kako bi se mogao njime kontrolisano poslužiti.

Od čega zavisi naš pogled na svet? Najpre od naše urođene konstitucije i temperamenta, zatim i od karaktera postavljenog još u detinjstvu; ovaj pogled zavisi, dalje, od društva u kome živimo, kao i od svetskog doba u kome bitišemo. Primećujete, da su spomenuti činioci koji obrađuju naš pogled na svet, svi, više ili manje, unapred određeni. Svi znamo pri tom, da čovek nije jedino deterministički određeno biće, on je i slobodan da menja sebe i svet oko sebe. Kako? Produbljenom ili proširenom svešću, prepoznatom unutarnjom obavezom da individuira, hrišćanskim jezikom rečeno, još i da se obožuje [3] (oboženje je neprekidno popravljavanje i usavršavanje čoveka na njegovom putu od individue do ličnosti, na doživotnom putu usmerenom "prema meri i rastu Hristovom"). Nije li ova pretpostavljena proširena svest u čoveka u bliskoj vezi sa njegovim "pogledom na svet"?

Jung nas opominje da nije svejedno “da li i kakav pogled na svet poseduje neki čovek, pošto mi ne stvaramo sliku sveta, već nas ova menja u svom povratnom dejstvu” (ova Jungova misao mogla bi se jednoga dana i naučno dokazati ako se pokaže da se sadržaji naših misli periodično emituju u jonosferu, utičući povratno na čitavu ljudsku populaciju). Na jednom drugom mestu Jung piše da “nauka nije nikada pogled na svet, već samo oruđe za tako nešto”.

Sada sam se, zapravo, najviše približio onome što sam imao ovde da kažem. Naime, bilo sa koje strane da ispitujemo fenomen svesti (od strane psihologije, neuronauka, fizike, filosofije, elektronike itd.) [4], ovaj fenomen se ne može istinski ispitati bez relativnog poznavanja sebe, kao ispitivača. Upoznavanje sebe neminovno obuhvata obe Janusove strane nesvesnog: njegovu amoralnu, alogičnu, asocijalnu stranu, koju je Frojd optužio za sva zla koja čovek čini sebi i drugima (dakle, čuvena sfera iracionalnog u čoveku), ali i onu drugu njegovu stranu koju je Jung nazvao “mudrost nesvesnog”, iz koje čovek stvara veličanstvena dela, a uz čiju pomoć je čovek pozvan, i prema Berdjajevu, da nastavi Božije stvaranje, jer je čovekovo delo “osmi dan stvaranja” (ovaj izraz Berdjajeva se nalazi još u relativno ranoj patrističkoj literaturi). Nije li nesvesno onda, pored atoma u spoljašnjem svetu, prirodan organ sa silnom energijom koja je sve više dostupna naučnim ispitivanjima danas (uzimam za primer “sozercanje” [5] u pravoslavlju, Lojoline egzercicije [6] ili meditacije azijskog porekla)! A svest? Ona se bogati, proširuje i produbljuje istraživanjem njene nesvesne strane, i pored rizika nastupanja stanja tzv. izmenjene svesti. Naravno da nije bezopasno baviti se neuko sadržajima svoga nesvesnog, ili, ako hoćete, nadsvesnog bića; opasno je bilo i ostalo i kada se učeni ljudi bave atomom ili ćelijom. Šta znači baviti se neuko svešću? Evo odlučujuće završnice moga izlaganja.

Baviti se neuko svešću, atomom ili ćelijom znači danas, po mome mišljenju, svesno odbiti zauzimanje stava, dakle, i pogleda na svet, pred sve novijim i smelijim naučnim otkrićima koja svojom uzbudljivošću skreću pažnju na sebe i laičkog, obrazovanog sveta. Ostati ravnodušan kao naučnik - psiholog, fizičar, biolog, neurolog itd. - pred sopstvenim otkrićima i onih svojih kolega, znači prepustiti sudbinu ovih otkrića svima onima koji će ih zloupotребiti. Zauzimanje određenog stava, međutim, neminovno nas dovodi u vezu sa religijom i moralom. Bez određenog stava ili pogleda na svet, ovaj svet, po filozofu Eduardu Hartmanu, nesumnjivo hita kraju i uništenju, čemu ga goni onaj slepi, nesvesni nagon: volja.

Sada možemo da se vratimo na drugi deo Berdjajevljevog aforizma u kome se kaže da će nauka budućnosti biti, ili hrišćanska, ili crnomagijska. Kada ruski pravoslavni filozof Nikolaj Berdjajev [7] govori o hrišćanskoj nauci, on onda o hrišćanstvu govori kao o univerzalnoj poruci ljubavi i milosrđa, bez bilo kakvog isticanja prednosti konfesionalnog, institucionalnog hrišćanstva nad drugim religijama. Ovo je jednostavno vera svakog istinski religioznog čoveka u svetu da čovek može opstati u njemu samo ako uključi etos u svoja naučna istraživanja, u svoj pogled na svet. Etos nije etika, kao neka vrsta programa, već je to moralan stav čoveka koji odgovara na pitanje: Šta treba da činim?

Sve krize danas u svetu, a one su bez broja, u osnovi su krize morala. Ovu istinu ne cvrkuću samo ptice na grani, nje je više svestan svaki čovek koji hoće da misli, bilo

gde da živi. Religiozan čovek je uveren da ova kriza stoji u vezi sa gubitkom sakralnosti u samom čoveku, ali i sa gubitkom sakralnosti prirode u našoj kulturi (otud preteća ekološka kriza). Zato i danas vodeća ličnost u pravoslavnom teološkom svetu, mitropolit grčki dr Jovan Zizjulas [8], upozorava da će “bez pogleda na svet koji uključuje religiozni i ono što bismo mogli nazvati liturgijski odnos prema stvari, biti nemoguće preokrenuti alarmantnu situaciju sa kojom se svet danas suočava”.

Da li smo na pragu novog humanizma? Kakav bi to trebalo da bude novi humanizam i na kakvim bi temeljima ili bitnim novitetima on mogao da počiva? Treba li očekivati katastrofalan (vatrom ili vodom?) kraj naše dosadašnje civilizacije i kulture, kako bi se iz pepela rodila nova? Treba li kloniranjem stvarati nove jedinice aseksualnim putem i pri tome se pozivati na Božiju nameru da je On baš takvog čoveka želeo da stvori, ali je čovek svojim “padom” sve izopačio i pokvario? Ne primećujemo li u današnjoj nauci, ali pre svega u obezboženim naučnicima, negativnu stranu Faustove duše i njegovog pomoćnika, nije li nauka opet magija kakva je bila na početku stvaranja civilizacija! Ako bismo pokušali da napravimo razliku između magije i religije, i pored izvesne sličnosti (obe žive u atmosferi natprirodnog i u stalnom otkrivanju čudotvorne moći), sažeto bismo mogli reći: dok je magija stalno hvalisanje čoveka samim sobom, religija gaji odnos strahopoštovanja prema Tvorcu sveta, odnoseći se prema Njemu s molitvama za pomoć.

Kakav bi to bio novi čovek u novom humanizmu? Složili bismo se, mislim, da novog humanizma nema bez nove svesti ljudi, ali kako do nje stići i još takvom pretpostavljenom, novom, proširenom i produbljenom, budućom svešču, pozitivno uticati na druge ljude? Da li bi to u novom humanizmu progovorili oni delovi mozga koji su do sada bili skriveni? Skriveni od Tvorca za čoveka, ili od slepog slučaja, odnosno nerazvijenosti naše nauke da do njih dopre? Kako pomiriti obe hemisfere mozga, očevitno čoveku preko potrebne za stvaralački život, ako je jedina sigurna komunikacija između njih, preko corpus callosuma, funkcionalno paralizovana? Nije li onda glavni problem današnjeg čoveka njegova sve potpunija nesposobnost da *komunicira* sa drugim čovekom, drugim narodima, sa Bogom?!

Dozvolite mi da završim ovaj svoj impresionistički uvid u naš današnji rad navođenjem dvojice uglednih pravoslavnih srpskih teologa u našem veku. Dugogodišnji arhimandrit manastira Čelije dr Justin Popović, jednom je napisao: “Inteligencija bez dobrote je kazna Božija. A velika inteligencija bez velike dobrote je nepodnošljivo prokletstvo”.

Patrijarh srpski g. Pavle, 1996. godine, u jednom pravoslavnom časopisu ovako je komentarisao zagonetne Hristove reči iz Matejevog Jevanđelja: Budite mudri kao zmije i bezazleni kao golubovi: “Razvijajte svoje umne sposobnosti sve više, pod uslovom da paralelno razvijate u sebi dobrotu. No um je hladan, a dobrota topla, ali slepa. Stoga nam je potreban i um i dobrota, da jedno drugom drži ravnotežu, da um ne pređe u zloću, a dobrota da ne pređe u glupost.”

LITERATURA

- [1] N. Berdjajev, Teosofija i gnosis, u: *Gnosticizam*, GRADAC, VII-X, Čačak, 1986.
- [2] G.K. Jung, *Duh i život*, III knjiga Odabranih dela K.G. Junga (Matica srpska, Novi Sad, 1977).
- [3] V. Jerotić, Individuacioni proces kod K.G. Junga i pojam 'oboženja' u hrišćanstvu, *BESEDA*, 1-4, Novi Sad, 1993.
- [4] *Svest: naučni izazov 21. veka*, D. Raković i Đ. Koruga, eds. (ECPD & Čigoja, Beograd, 1996).
- [5] B. Višeslavcev, *Etika preobraženog Erosa* (Logos, Beograd, 1996).
- [6] E. Frick, Bewusstwerden des typologischen Umschwungs in den 'Exerzitien' des Ignatius von Loyola, *Analytische Psychologie*, Karger, Basel, August, 1996.
- [7] N. Berdjajev, *Egzistencijalna dijalektika božanskog i ljudskog* (Logos/Ortodos, Beograd, 1995).
- [8] J. Zizjulas, Očuvanje Božje tvorevine, *BESEDA*, 1-4, Novi Sad, 1994.